

УДК 572.9

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.02.410>

СЕМАНТИКА РАХУНКУ: PRIMUM PAR В МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕННЯХ СЛОВ'ЯН

Андрій ТЕМЧЕНКО

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3999-9459>

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра історії України,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького,

бульвар Шевченка, 81, 18000, м. Черкаси, Україна,

e-mail: temchen@ukr.net

Актуальність зазначеної теми обумовлена чинниками, пов'язаними з філософським осмисленням процесу рахування, зокрема з числовою парою «primum par». Метою статті є вивчення семантики «першої пари» в міфологічних текстах і обрядах слов'ян, що реалізується за допомогою методу бінарних опозицій.

В наукових дослідженнях фахівців різних гуманітарних галузей семантика рахунку розглядається з позицій: акціональної практики, міфогенетики, текстології, обрядової функціональності, моделювальності. Рахування асоціюється з текстом, оскільки в міфології (і похідних від неї міфопоетичних жанрах колективної й індивідуальної творчості) воно продукує певні смисли, іноді недоступні для словесного опису.

Результати дослідження. Принцип рахування парами є наслідком надання часовим проміжкам антропоморфних ознак. Відповідні принципи пояснюють міфологічне значення пар «чїт-нечїт», «раз-два», «неділя — понедїлок». Зокрема primum par «чїт-нечїт» є локальним проявом бінарних понять, пов'язаних з ідеєю продовження життя, парування і народження з протилежними «не чїтними» значеннями, що відповідають стану непродуктивності і занепаду.

Ключові слова: міфологічна картина світу, число, час, недїля / понедїлок, раз / два, чїт / не чїт (лишка), народження / умирання, обрядовий текст, ворожіння, семантика, табу.

COUNT SEMANTICS OF PRIMUM PAR IN MYTHOLOGICAL REPRESENTATIONS OF THE SLAVS

Introduction. The relevance of this topic is due to factors related to the philosophical understanding of the process of counting, including the numerical pair «primum par».

The aim of the paper is to consider the Semantics of the «first couple» in the mythological texts and rites of the Slavs.

Methods. The study uses methods of structural anthropology, where the cultural text is seen as a system of semantic balances and counterbalances.

Results. The relevant principles explain the mythological significance of «even-odd», «one-two», «Sunday-Monday» pairs. In particular, primum par «even-odd» is a local manifestation of the binary concepts associated with the idea of extending life, mating and being born with the opposite «not clear» values that correspond to the state of failure and decline.

The numerical manifestation of the first pair that almas a wide range of meanings is the phraseology «one-two», which is used to encode the informative streams related to the descriptions of the completed action, permanently the effect or statement of the fact. The feasibility of this encoding is attributed to the wording of the number. In particular, in the process of transforming the descriptive values into a specific number of broadcast mythological meanings occurs compactly and quickly. Perception of the information is ensured by the fact that addressee has a decoding tool, resulting in primum par unfolds in the descriptive text.

The semantic tone of the couple «one-two» is provided by the first component of phraseology, statement of primacy and strength, the next part of which creates precedent plot, implementing in time and space the potential of the «first». In this case, the pair «one-two» is a brief description of a certain cycle, outlined by the two boundary points — by birth and dying. Instead of the unambiguous nominatives of the lexical couple «one-two» allows to «reload» the system, which describes the inappropriate state of mythological picture of the world, which involves washing the old (unbalanced, sick, unsuitable to Life) and the birth of another (synchronized, healthy, rejuvenated) structure. The semantic equivalent of the «one-two» sequence is the timeline pair «Sunday-Monday», where Sunday is associated with the concept of «first», and Monday is identified with the «second». In this context, the «first» semantics is much deeper because it transcends numerical symbolism. In a mythological etiology, Sunday is the creation of the day, that's why he almas all possible semantic levels (astronomical, bodily, time, spatial, artistic), related to birth and life.

Keywords: mythological picture of the world, number, time, Sunday/Monday, one/two, even/odd, birth/dying, ritual text, divination, semantics, taboo.

Вступ. Актуальність зазначеної теми обумовлена чинниками, пов'язаними з філософським осмисленням процесу рахування. В наукових дослідженнях фахівців різних гуманітарних галузей семантика рахунку розглядається з позицій: акціональної практики [1], міфогенетики [2, с. 53], текстології [3], обрядової функціональності [4; 5; 6], моделювальності [7]. В зазначених працях рахування асоціюється з текстом, оскільки в міфології (і похідних від неї міфопоетичних жанрах колективної й індивідуальної творчості) воно продукує певні смисли, іноді недоступні для словесного опису. Очевидно, що міфологічний текст може мати різні властивості, що формуються залежно від мети його виголошення. Відтак текст-рахування переймає характеристики чисел — послідовність, динамічність, лаконічність, здатність збільшуватися-зменшуватися, додаватися і відніматися, внаслідок чого відбувається моделювання інших текстових конструкцій¹. Важливою властивістю числа є відтворення ситуації вибору, пов'язаної з жертвоприношеннями і поділом матеріальних цінностей, що трансформується в обрядовий комплекс «загадування-відгадування». За допомогою числа вгадують головні причини виникнення певного явища (наприклад, походження хвороби), «прораховуючи», таким чином, можливі варіанти її відсилання або знищення. Число використовують для перерахування (кількісного опису) головних ознак міфологічного об'єкта — сакрального покровителя або недуги (створення його обрядового «іміджу»). Крім

цього, рахування є способом моделювання, оскільки передбачає складання окремих частин в єдине ціле, а також від'єднання від нього непотрібного і зайвого, а при потребі «розбирання», знищення його «на молекулярному» рівні². Разом з тим, недостатньо з'ясованими залишаються окремі клішові елементи рахування, які є невід'ємною складовою цього процесу, але водночас можуть існувати автономно, виконуючи при цьому важливі обрядові функції. Йдеться про першу числову пару (*gritum rag*), що концентрує в собі широке коло міфологічних значень.

Основна частина. В міфології *gritum rag* проявляється у вигляді образів, об'єктів або числових конструкцій, які є подвійними, але не тотожними (культ близнюків) і не такими, що дублюються (принцип подвійного посилення-повторення). Парні образи перебувають між собою в діалектних зв'язках, тому здатні до радіального розширення — формування окремих текстів. Інакше кажучи, двозначність парних понять полягає у тому, що кожен її елемент передбачає наявність своєї протилежності, виключаючи при цьому смислову тавтологію (у філософії аналогічні поняття трактуються як рефлексивні або арефлексивні [11, с. 196]). Характерним прикладом *gritum rag* є міфологічні образи першої шлюбної пари (Адам — Єва, Пуруша — Пракриті, Ерос — Псіхея, Орфей — Еврідіка), містеріальна персоніфікація яких відбувається у весільних обрядах. В традиційній культурі перша шлюбна пара трансформується в бінарність «чоловік-жінка», яка

¹ Найбільш рельєфно процес упорядкування проявляється в лікувальних текстах, коли відбувається організація особистого часу і простору, розбалансованого внаслідок хвороби. В цьому разі рахування дає змогу «усе розставити на свої місця», що пояснює полісемантику дієслова «лічити» в значенні «лічити-рахувати», «лічити-лікувати», «лічити-набувати образу» (пор.: д.-р. личити, рос. обличать — «викривати»; д.-р. личитися — «лицемірити, прикидатися»), а також дотичні значення: «лікувати» у значенні д.-р, ст.-сл. ликъ — «хоробъ», болг. лик — «хор», з гот. laiks — «танець» (можливо, ритуальний), laikan — «плігати», д.-ісл. leikr — «гра», д.-в.-н. leih, leich — «гра, співи» [8, с. 495]. Лексичні відомості опосередковано підтверджуються історичними фактами, зокрема середньовічні лікарі прикривали обличчя захисними лічинами-масками, щоб не бути «упізнаними»/ураженими духом хвороби. Пор.: металеву накладку на дверний отвір для замка також називали лічиною, що додатково указує на функцію захисту [9].

² Наприклад, «Був собі чоловік жовна, мав він дев'ять жінок: з дев'ятої — восьму, з восьмої — сьому, з сьомої — шосту, з шостої — п'яту, з п'ятої — четверту, з четвертої — третю, з третьої — другу, з другій — ідну, ідної — жадну» [10, с. 143]. У казкових сюжетах потойбічну істоту розчленовують і спалюють, розпорошуючи попіл «по усьому світу»: «Шестиголовий змія як ударив, то Іван тільки з місця трохи здвигнувся, а тоді як ударив змія своєю палицею, то разом усі шість голів зніс. Посік він змія, спалив кістки і на вітер попіл пустив, а сам пішов у дім і спати ліг» («Іван мужичий син»). Поступове зменшення сили хвороби (змія) передбачає її пропорційне збільшення у хворого (Івана), оскільки в традиційному світогляді життєва сила мислиться як спільна субстанція, що в певних пропорціях насичує усі природні об'єкти, але здатна при цьому «перетікати» з однієї форми в іншу. У цьому разі важливим завданням обряду є утримання цієї сили на «території людського» і запобігання її витоку на «територію потойбічного».

в певних контекстах позиціонується як протиставленість. Схожими є бінарності: «земля-небо», «літо-зима», «чіт-не чіт», «раз-два», «неділя-понеділок» і т. п., що є елементами єдиної системи, які внаслідок руйнації первісного синкретизму можуть набувати протиставлених ознак. Розглянемо декілька характерних прикладів реалізації *primum pars* в міфологічних уявленнях слов'ян.

«Чіт-не чіт». Обрядове рахування, мета якого полягає у зменшенні сили хвороби, завершується як правило непарним числом. У литовців і слов'ян залишкове число (не ціле) вважається нещасливим: ст.-сл. *лихъ* — «той, що залишився»; рос. *лишённый* — «той, кому щось недостає» [12, с. 479]. Звідси походження словосполучень, де пропонується ситуацію вибору: лит. *lyg' a glier'*; серб. тако или лихо; чеськ. *suda neblich*; польськ. *cento* — *lichy*; укр. чіт чи лишка, що нагадує ворожіння монетою: «орел чи рішка» (знаковим є зіставлення парного чіта з орлом як тотему громовика). В такому разі передбачається, що нещастя асоціюється з числом, де є залишок, який його і спричиняє. Крім поняття «зайвого, надмірного» не чіт співвідноситься з дієсловом «вирішити»: лит. *Tai dievo žadeta, teiplikta* — «це було сказано, так вирішив Бог»; *Taip rikikta buvo* — «так вирішено долею»; *likimas* — «залишок, доля, кінець, смерть» [12, с. 476]. Отже, можливість лиха — нелиха (долі — недолі) могло визначатись шляхом рахування — той, хто залишався, вважався нещасним, можливо, його приносили в жертву (пор. з дитячими іграми, де зайвий, лишній жмуриться: від діал. *жмурик* — «покійник») [13, с. 41—48]. Рахувати могли також предмети, які слугували маркерами долі-недолі, що дійшло до нашого часу як ворожіння на пелюстках квітів. Звідси прив'язування цього числа до хтонічних міфологічних образів, зокрема тринадцяти «трясовиць» або «іродових дочок». Порушення дванадцятиричного часового циклу неприйнятне з погляду міфу, тому асоціюється з «кінцем світу», оскільки провокує збій космічного ритму: «Росколотилосо море, розгоудаласа ўода, а с тогу морб ўиходило тринадцять деўіц. Їх стріў сўяти Петро: «Куди ўіідете?» «У мир». «Чого?» «Людей морити» «Як?» «Стречь, жечь, рузжигать, усі кости лумать. А їм як даў сўятий Паўлуша уже, Петро їто, по дўанадцать ран, етим уже, пльоткою, так ўони у їогу прусилиса» [14, № 554].

«Раз-два» може трактуватися як завершена модель рахування, незважаючи на те, що вона є неповною. Складається враження, що відповідної кількості вистачає для початку або завершення певної дії. В цьому сенсі актуальними залишаються поняття із значенням (одного-єдиного) початку [15; 5; 6; 16], семантика якого сполучається з поняттям «найсильнішого, обраного, Божого», тому з-поміж великої кількості числових значень має існувати один початок. Разом з тим, відповідні правила розповсюджуються лише на порядкове рахування натуральних чисел і не стосуються іменників з коренем «раз». Очевидно, що іменник «раз» може бути контекстуальним синонімом до числівника «один», але генетично він має певні відмінності: праслав. **gazь* — «удар», пов'язане з чергуванням голосних [a] — [ɣ] → *разити* — *різати* → серб.-хорв. *raǝ* — «лопатка для міряння зерна», «відвал плуга», словен. *gaǝ* — «совок для міряння зерна», чеськ. *gáz* — «удар, відбиток, чеканка» [17, с. 432—433]; д.-р. *rǝzati*, *rǝžu*, ст.-сл. *rǝzati*, *rǝžj*, споріднене з лит. *gėnti*, *gėnti* «різати, дряпати, проводити борозну», гр. *ρήγνυμι* — «ламаю, розриваю» [18, с. 700—716]. Зважаючи на етимологію поняття, стає зрозуміло, що «раз» позначає виокремлену дію (міряння, відбивання, виорювання), яка може повторюватися (тобто не є одиничною). Наприклад, «два рази», «дев'ять разів» і т. п., тобто «раз» не продовжує рахування, але позначає його якісне наповнення. Отже, під час рахування «разами» кожен наступний «раз» може позиціонуватися як окремий і перший [19]. Однак міф «не зловживає» цією особливістю, тобто в ньому не відбувається постійне «перезавантаження» натурального ряду. У зв'язку з цим найпоширенішими є подвійні або потрійні форми з «раз». Особливої уваги в цьому контексті заслуговує перша пара «раз-два»³, яка є завершеним смисловим кліше, що вплинуло на формування міні текстів метафоричного характеру на кшталт: рос. «раз-два и обчелся», «в два счета», «Стій! Раз, два!», «розправитися на

³ Ідентичні форми рос. префіксу -раз з іменником «раз» є умовним, оскільки перший походить з ц.-сл. мови, зокрема зміненого д.-р. префіксу -роз (від праслав. **orz*), що відбивалося в укр., білор. мовах. Наприклад, рос. *разойдусь* — укр. *розійдусь*, рос. *разобью* — укр. *розіб'ю*, рос. *разберу* — укр. *розберу*, рос. *разогну* — укр. *розігну*. [17, с. 433]. Іменник «раз» не лише починає, але виокремлює поняття з-поміж інших, демонструє його винятковість і значущість.

раз-два», «раз, два — і готово», «раз, два — і в дамках», що вкраплюються в більш розлогі смислові конструкції із значенням повноти і завершеності. В міфологічній картині світу ргітм раг «раз-два» є знаком початку, динаміки і поступу, оскільки регламентує планетарні ритми «світла-темряви», «тепла-холоду», «життя-смерті», синхронізує рух (стройовий крок). «Раз-два» протиставляється смисловому антиподу ст.-слав. љдва, љдѣва (укр. ледве), що позначає протилежні поняття, пов'язані з невизначеністю, неспроможністю почати і завершити дію⁴.

⁴ В ситуації з *ed-, як знаку видимого, виокремленого об'єкта, насторожує наближення його форми до числівника «два», зокрема болг. два, рос. два, укр. ледве. Відповідні аналогії нашоухують на думку, що *ed- може позначати також певне зусилля, ймовірність, вибір або часовий проміжок. Наявність цих елементів передбачає потенційну присутність іншого об'єкта. Наступна частина *ipъ певним чином дублює першу: д.-лат. oīnos — «їпн», ірл. oīn, oep — «один», гот. aīns — «один» [8, с. 134], д.-пруськ. īns, лит. vienas, лтш. viens. — «один», але акцентує увагу його відмінності, «іншості»: вірм. in — «той самий», ст.-сл. инии, иныа — «постійно», споріднене також з лит. ipas — «дійсний, правильний». Звідси ст.-сл. инъ → д.-р. иноходець, укр. одинець — «кабан, який живе окремо» [8, с. 134]. Сприйняття «одного» як «іншого» пов'язане з процесом пізнання оточуючого світу. На думку В. Топорова, один — це не лише «перший», від імені якого здійснюється діалог, і не «другий», до якого звертаються. Один — це «інший», який потрібен для існування діалогу, а відтак і «новий», що з'являється і стверджується замість старого: *ei-po-s, д.-і. epa — пов'язане з д.-і. ipa — «сильний, міцний, могутній»; ipoti — «примушувати». Персональне ім'я «першого» не називається, оскільки є священним, а відтак прихованим, тому в міфологічних текстах зазначається лише його присутність (*hi)ej-: (hi) i — вказівний займенник), зокрема в називанні дій сакрального характеру *indh — «запалювати» (пор. edh-), а також опозиційних контекстах: хет. ipap — «хвороба», д.-інд. epas — «злочин, гріх, нещастя». Сакральний підтекст першого як іншого проявляється також у поняттях, що позначають рух і зір — ключових характеристик «живого» об'єкта: *ei (*oi) — «йти, приводити в стан руху»; *ci — «червоний / рябий». Звідси міфологічна семантика оклику «Ей!» як способу сигнального «включення» слухових відчуттів, тобто реагування на ці прояви. Трактуючи В. Топоровим «одного» як «іншого», що не є нічим іншим, лише самим собою, збігається з розумінням рахування як процесу не лише кількісної динаміки, але й якісної, де одиниця здатна виокремлювати нове в усіх завершених процесах [4, с. 208—210]. Крім перерахованих вище ознак, «інший» має додаткові смислові відтінки. Зокрема «інший» зміс-

Ідіома «раз-два» поєднує ключові смислові функції цілісності і дуальності, тому виступає моделлю творення парних лексичних сполук, де друге слово (прикладка) виконує функцію змістового уточнення або завершення. Можливо, що використання поряд з основним іменем другорядного додатку має обрядове походження і стосується магії ворожіння. Рудименти архаїчного обряду фіксуються під час розкладання картярського пасьянсу у вигляді хреста. Зокрема, щоб знайти карту об'єкта (його масть, стать і ранг) з колоди одночасно виймають по дві карти. Відповідний процес продовжується, поки не «випаде» потрібна масть. Обидві карти розташовують паралельно одна до одної, тобто вони складають праву / голову і ліву / додаткову частини спільного імені об'єкта. Попарне виймання карт з колоди є знаковим і нагадує просте ворожіння на предметах — виймання паличок чи відривання квіткових пелюсток. На противагу іншим способам ворожіння, де об'єкт позначається однією картою, в даному разі актуалізується принцип парності як знак повноти і довершеності. Карта, що опиняється поряд з об'єктом фактично є другою його частиною і характеризує стан на момент ворожіння ніби відбиває його приховану (другу) сутність. Наприклад, 9♠ — сльози, Т♠ — обман, Т♦ — гроші тощо [13, с. 32].

На відміну від ворожіння, де прикладка позначає якість або приховану ознаку об'єкта на момент розкладання пасьянсу, в замовляннях за допомогою прикладки об'єкт набуває необхідних якостей або статусу, володіючи якими, «повноправно» діє в «силовому полі» обряду. Наприклад, щоб замовити рушницю, її словесно «розбирали» на частини. Залі-

твно відокремлює «те» і «це» (інший → «той», свій → «цей»). Покійник не може бути другим, значення якого легітимізується на території «живих» (співвідношення «друг-дружина» визначає «друге» як «перше» і «перше» як «друге»), оскільки є «іншим». В цьому разі «иною» є ознакою відокремлення від першого, а не продовження його в якості другого (пор. в рос. другої є ознакою «іншого-чужого»). «Інший» є словом-межею, що має захистити «першого» від негативного впливу цього ж іншого. У зв'язку з цим, «інший» застосовується стосовно «чужих», як от: інакодумець, іновірець, інок — «особа, що не належить миру», тому в д.-р. мові «інший» зіставляється з поняттями, що відповідають сучасним сполучникам «начебно» (ознака непевності) / «або» (ситуація вибору): «И велику пакость створиша, ино ратии, ино свои» [20, с. 1001].

зо, з якого вона була виготовлена, а також кулі і набой отримували сакральні імена, що давало можливість «виділити» їх серед інших — звичайних, «безіменних» заліза, пороху і свинцю: «Господи! Очисти гріхи мої, очисти і ружіє моє. Цар-железо! Булат-железо! Сив-свинець! Буєн-порох!» [21, с. 129]. Відповідна процедура нагадує обряд членування жертви, де кожна її частина мала відповідне ім'я і «сферу застосування» (рудименти схожих обрядів фіксуються під час поділу весільного короваю). В ролі прикладки (другого) могли вживати власні імена як спосіб магичного одухотворення природних об'єктів (уведення їх у коло «людських стосунків»), унаслідок чого налагоджувався безпосередній зв'язок з ними у вигляді діалогу: «Водичко-Орданичко, від Бога надана» [22, с. 118]; «Здорова була вода — Оляна, од Бога создана, ти, земля — Тетяна, і нові ключі трутовії» [23, с. 170]; «Царице-Листрице», «Огню Лавріне», «Харіє і ти Хавріє» [21, с. 126—128].

На відміну від подвійних імен, де друга частина позначає обрядовий статус першої, в міфологічних текстах фіксуються тавтологічні конструкції на кшталт: «гуси-гусятниці», «вутки-вутятниці», «кури-курашечки» [24, с. 66]; «жили-пажили» [25, с. 13], «ногті-паногті» [21 с. 128], «щоки-пращоки, очі-праочи» [10, с. 106], «шлунок-підшлунок» [26, с. 17], «кошчі—мошчі» [14, № 3], які сприяють концентрації уваги слухача і виводять звичні поняття на інший смисловий рівень, де гуси, «вутки», кури, жили, очі, шлунок і т. д. змінюють буденну форму, трансформуючись в обрядові об'єкти.

«Неділя-понеділок». Важливим міфологічним локусом, який додатково демонструє діалектику ргітш раг є пара «неділя-понеділок». Сприйняття неділі як першого (того, що дублює Найперше) пояснює протиставлення її останньому і зайвому, образ якого співвідноситься із недугою і смертю: «Цезни, пропади (пристріт), од мира одійди, а моя молитва до святої висоти. Неділя з понеділком, вівторок з середою, четвер з п'ятницею, субота сама болезні (пристріт) нема. Неділя наступає, болезнь (пристріт) отступає. Амінь»⁵. Коли неділя ототожнюється з поняттям «першого», то понеділок асоціюється зі значенням «другого» — такого, що становить з ним нерозривну єдність. На відповідну специфіку указують

⁵ Польові матеріали автора, с. Капустине Шполянського р-ну Черкаської обл.

якісні характеристики перших двох чисел. Зокрема «два» як і «один» суттєво відрізняються від усіх інших значень натурального ряду, на що вказують їхні порядкові назви: раз, один → перший, два → другий, як варіант діал. вторий; але три → третій, чотири → четвертий, п'ять → п'ятий тощо. «Один» і «два» утворюють дуальну взаємодоповнюючу пару, оскільки *ed-in позначає абстрактну ідею іншого-відокремленого, відповідно *duo/u — її конкретизує [4, с. 224]. Ця конкретизація часто проявляється в протиставленні неділі з понеділком, де перше уособлює «божественне, необхідне, корисне, сонячне», друге — «надлишкове, потойбічне, місячне, жертвенне». Інакше кажучи, існування антиподу передбачає наявність прототипу, тобто друге є наслідком реалізації першого, результатом його розгортання. Незважаючи на видиму спадковість, друге протиставляється першому, тому в міфології часто уособлює руйнівні принципи: задрість, лукавство, зрада. Друге розуміється як результат матеріального ущільнення першого, яке внаслідок цього отримує ім'я, тобто відбувається процес усвідомлення себе через споглядання свого двійника (пор. з міфологією прикладки). Наслідком такого роздвоєння може бути страх перед непізнаним другим, тому отримання власного імені є усвідомлення і примирення зі своєю самістю, що пояснює традицію називання однаковими (родовими) іменами як ознаки племінної спорідненості: «Було три брати, усі три Кіндрати, один їде ў поле гораги, а други їде боронувати, а третій їде бельма снимати» [14, № 414]. Пор. зі звичаєм нейтралізувати дію «другого—іншого», зокрема виливати залишки ритуального напою на землю, а також з лікувальними сюжетами, де «друге» наближується до семантики потойбічного (аналогічним чином позиціонуються указівні займенники «цей» → «той»): «Нужно подстеречь, когда два человека будут ехать на одной [кобилі?] верхом и сказать им: «Вас двое возьмите к себе третьего — навью кость» [27, № 136].

Зважаючи на зазначене вище, стає зрозумілим, чому в традиційній культурі понеділок вважали нещасливим. М. Сумцова пояснює таке ставлення давнім звичаєм саджати в понеділок на церковний ланцюг того, хто не відвідував недільної служби [28, с. 526]. На нашу думку, причини такого ставлення є глибшими. У традиційній культурі спостерігаються залишки дохристиянських культів, пов'язаних із

вшануванням понеділка. В «Ізборнику» за 1073 рік читаємо: «Алчатъ бо в понедельникъ, ти в пятюк (п'ятниця), ти в суботу» [29, с. 1179]. Відправлення ритуальних (жертвоних?) трапез у понеділок і суботу співвідносяться з іудейськими, а можливо язичницькими, обрядами вшанування нового місяця і суботного дня: «Не носить більше дарів даремних, — говорить Ісає від імені Єгови, — куріння огидливе для мене; новомісяччя, субот і святкових зібрань не можу терпіти» (Ісає I:13). Звичаї відзначати початок нового місяця стосувався також землеробських культур, де панував сонячний календар, а вшанування місяця було пережитком часів мисливства і первісного скотарства. В Давньому Римі понеділок присвячувався місяцю і називався *Dies lunae*, звідси фр. *lundi*, італ. *lunedì*, нім. *Montag*, англ. *monday*. Святкування нового місяця є досить стійким культурним явищем, оскільки згадується в грамоті 1648 року, де описано звичаї населення сучасних Харківщини і Курщини: «Щоб скоморохів с домрами, і з гусями, і з волинками, і зі всілякими іграми, і ворожок, і чоловіків, і жінок до хворих і дітей в будинки не призивали, і в перший день місяця, і в грім на водах не купались, і зі срібла по домам не вмивались» [30, с. 1].

Дуальне ставлення до понеділка (як свята і нещасливого дня) зумовлене також тим, що другий день тижня асоціюється з поминальними обрядами. В українців побутували перекази про святий Понеділок, який перший зустрічає душу на «тому світі» і довідується про її земні гріхи [28, с. 527]. Сприйняття понеділка як «представника того» світу походить з давніх часів. Так, за свідченнями М. Гальковського в Давній Русі існував поминальний обряд, присвячений Роду і рожаницям, що здійснювався в понеділок після Різдва Господнього: «желя роду и роженицам по рождестве в пнд [понедельник] муку варити святей Богородици, а роду примолвливающе» [31, с. 169]; «положиша тело его в его церкви <...> месяца марта тридцатого, день же был тогда понедельник» [29, с. 1179]. Пор.: у «Слові о полку Ігоревім» «жля» уособлює тугу по загиблим воїнам: «Карна и жля поскочи по Руской земли» [32, с. 121]. В Центральних регіонах України до сьогодні поминальний день також припадає на понеділок⁶. На гробки варять коливо («муку варити»), відправляють молебень і «христосу-

ються» з покійними («святій Богородиці і роду примовляють»). Можливо, цим зумовлене ставлення до понеділка як до святкового дня: «Святи понедзельник, святи раздвені дзеньок, Господній часок, вечерня (ранешна) зарніца (ў дзень не лечаць)»; «Святий понедзелок, пріступі і дапомажи. Першим разом Господу Богу помолюса, Пресвятой Божой Матері поклонюся пріступі і дапомажи» [14, № 617, 702]. З потойбічним світом пращурів пов'язаний також образ нового місяця (днем якого є понеділок): «Маладік ясный, маладік красний, ти на том светє биў?». «Биў». «Чи бачиў ти мьртвих?» «Бачиў. «Што ані дзеляюць?»». «Занемеўши лежать» [14, № 475].

Приналежність другого дня тижня пращурам, миному, темному пояснює, чому понеділок традиційно вважається «не хвиральним» днем. У понеділок, на противагу неділі, не виконували перші дії, зокрема не входили до нового помешкання [33, с. 89], не пекли хліб, не золили полотно [34, с. 87], не стригли нігті і волосся⁷. Поляки вважали, що народжений у понеділок може померти, словаки не парували в цей день худобу, не пекли хліб, тому називали його «яловим». Заборонялося також снувати основу, оскільки «у цей день снувався світ» (Харківська губ. Куп'янський повіт), вважалося небезпечним готувати квас, «бо у сім'ї буде утопленик» (окислення первинної консистенції провокує негативні наслідки, зокрема появу «нечистого» покійника), а також розводити луг для прасування білизни, інакше «на тому світі будуть примушувати пити лужну воду з трьох шкаралуп, які мають викидатися, а не спалюватися» (так само) [35, с. 95—99].

Заборона від'єднувати, розповсюджена в перший день тижня на більшість сфер господарської діяльності, звужується (але не знімається остаточно) у понеділок і стосується лише нігтів і волосся, тобто «відповідальність» за порушення встановленого табу є не родовою, а персональною. Ритуальні заборони «починати» і «зачинати» проглядаються також у звичаї понеділкувати, що дотримувався лише заміжніми жінками і передбачав утримуватися від виконання господарських (раніше шлюбних) обов'язків [36, с. 763—771].

Смислова неподільність «першого» (недільного) і «другого» (понеділкового) часу «використовуєть-

⁶ Польові матеріали автора Чигиринський р-н Черкаської обл.

⁷ Польові матеріали автора м. Черкаси.

ся» обрядом. В текстах, семантика яких сполучається з поняттям долі, дні тижня диференціюються за статевою ознакою, утворюючи «шлюбні» пари. Неділя «парується» з понеділком і розпочинає дуальний відлік тижневого часу (так само як «раз-два» є початком рахування парами). Логіка таких перерахувань криється у визначенні лімінального дня, коли відкривається межа з «тим» світом, внаслідок чого доступними стають знання, пов'язані з передбаченням майбутнього. Очевидно, що таким днем є останній (непарний, сьомий) день тижня — субота: «Лажуся спати на Сіянських гарах, ангели па баках, Мать Божья в галавах, Исус Христос в нагах. [Все дні парніє, неделя і понеделок, вторак і среда, четвер і п'ятница, а субота єдиніца] якої мне сон присниўся»; «Нядзеля с панядзелячкам, вавторак с сарадой, чатверц с пятніцаю, а субота адна, як я малада <...> скажице мне, пресвятіє ангели, хто меня абідзеў?» [14, № 982, 1028]. Парність «першого» (неділі) і «другого» (понеділка) демонструє важливий принцип в міфології, зокрема яким чином ідея божественного бінарності проявляється в міфологічному часі, що розгортається як парність: неділя-понеділок → вівторок-середа → четвер-п'ятниця. В цьому разі «перше» (сакральне) протиставляється не первісному хаотичному, що властиве праісторичним етіологічним міфам, а «другому» (матеріально-буденному), як результату еволюції «першого». Відповідне протиставлення є наслідком осмислення природи часу, тому виникло пізніше за етіологічні міфи. Час уже створений, а «перше» і «друге» є його різними іпостасями, які окреслюють дуальні стани Космосу: як «першого» — проявленого, людського, видимого, пізнаного і «другого» — латентного, потойбічного, прихованого, непізнаного.

Висновки. Принцип поділу парами є наслідком диференціації первісного синкретизму і передбачає антропоморфізацію і динамізацію світоглядних понять, пов'язаних з міфологією рахунку і часового відліку. Антропоморфізація проявляється у присвоєнні часовим параметрам статево-шлюбних характеристик. Подібні процеси відбуваються під час «обліку» місячних фаз (жіночі, чоловічі дні тижня) і упорядкування солярних циклів («статеві» річні свята: Покрови, Катерини, Андрія, Миколая і т. п.), що дозволяє регламентувати і моделювати життєві ритми соціуму. Цікавим моментом є те, що ці дні майже не бувають

парно-шлюбними. Актуальним видається інший контекст, де парні і непарні дні набувають ознак дуальності, тому трактуються як щасливі і нещасливі.

Відповідне сприйняття часу пояснює семантику інших *gritum rag*. Зокрема пара «чіт-нечіт» демонструє протиставлення понять, пов'язаних з ідеєю продовження життя, парування і народження з протилежними «не чітними» значеннями, що відповідають стану непродуктивності і занепаду. Звідси семантика парних міфологічних образів, які реалізуються в різноманітних сюжетах візуальної і словесної народної творчості (зіставляються з подвійними орнітоморфними образами на рушниках, віконницях, колісках, в текстах колядок і щедрівок тощо).

Числовим проявом першої пари, що альмагує широкий спектр значень, є сталий фразеологізм «раз-два», який вживають для кодування інформативних потоків, пов'язаних з описами остаточної завершеної дії, безповоротного наслідку або констатації доконаного факту. Доцільність такого кодування пояснюється формульними властивостями числа. Зокрема в процесі трансформації описових значень в конкретне число трансляція міфологічних смислів відбувається в «on-line» режимі — компактно і швидко. Сприйняття інформації забезпечується тим, що репіцієнт володіє інструментарієм декодування, в результаті чого *gritum rag* розгортається в ширший описовий текст.

Семантична тональність пари «раз-два» забезпечується першим компонентом фразеологізму, як констатації першості і сили, наступна частина якого створює прецедент сюжетності, реалізуючи в часі і просторі потенційні можливості «першого». В такому разі пара «раз-два» є стислим описом певного циклу, окресленого двома межовими точками — народженням і умиранням. Позичування головної опозиції «життя-смерть» як неподільної єдності і смислової послідовності указує на наслідки первісного синкретизму, що іноді проглядаються в глибинній семантиці числа. Невипадково числівникові форми номінативного походження (на кшталт іменника «раз») позначають потужну і завершену дію, наслідки якої є непрогнозованими і реалізуються в діапазоні протиставних смислових парадигм, об'єднаних спільним поняттям, можливим рудиментом обрядової дії (жертвоприношення?). Звідси лексичні чергування на кшталт «разити-різати», що формують

діалектні взаємозв'язки, оскільки можуть взаємодіяти як синоніми або антоніми, кардинально змінюючи смислове навантаження обрядового тексту (наприклад, «різати плугом — різати ножом» або «в-разити — за-разити — по-разити» тощо).

Використання замість сталих (однозначних) номінативів лексичної пари «раз-два» дозволяє «перезавантажити» систему, за допомогою якої описується неприйнятний стан міфологічної картини світу, що передбачає умирання старої (розбалансованої, хворої, непридатної до життя) і народження іншої (синхронізованої, здорової, оновленої) структури.

Крім «перезавантаження», важливими видаються функції додавання іншого, іноді не близького за значенням слова, що утворює лексичні пари. Відповідні дії мають доповнити незавершену з погляду міфу смислову конструкцію, яка може існувати ексклюзивно, тобто функціонувати лише для даної обрядової ситуації. Звідси походження прикладок, що не використовуються в буденному мовленні, типу: «сив-свинець», «буен-порох», «серце-підсерце», «жили-пажили», «вода-Ояна» тощо.

Смисловим еквівалентом послідовності «раз-два» є часова пара «неділя-понеділок», де неділя асоціюється з поняттям «першого», а понеділок ототожнюється з «другим». В цьому контексті семантика «першого» є значно глибшою, оскільки виходить за межі числового символізму. В міфологічній етіології неділя є днем Творення (Буття 1:1—7), тому альмагує в собі усі можливі смислові рівні (астрономічні, тілесні, часові, просторові, мистецькі і т. п.), пов'язані з народженням і життям.

В міфологічній картині світу відношення «неділя — понеділок» є рефлексорними (віддзеркаленими). Відповідна ситуація пояснює багатовекторність міфологічної семантики понеділка, зокрема асоціативні зіставлення не стільки з «другим», скільки з «останнім», «зайвим» і «шкідливим» (на кшталт міфів про близнюків-антагоністів). Однак в окремих випадках відношення «неділя-понеділок» утворює монолітну смислову пару. Мова йде про астрономічні цикли «сонця-місяця», «дня-ночі» (Sonntag — Montag), що проектується в планетарні, соціальні і фізичні циркуляції «життя-смерті». В цьому контексті понеділок реалізує потенції неділі (мовою психології є її «тінню»), що пояснює зіставлення цього дня тижня з потойбічним і таємним.

1. Богданов К.А. Счёт как текст в фольклоре. *Русский фольклор*. Т. XXXII. Санкт-Петербург, 2004. URL: <https://www.ruthenia.ru/folklore/bogdanov3.htm> (дата звернення: 26.07.2019).
2. Топоров В.Н. Ностратика, глоссогенетика, этимология философов и поэтов. Топоров В.Н. Исследования по этимологии и семантике. Том I. Теория и некоторые частные ее приложения. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 816 с.
3. Топоров В. Число и текст. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/topor/chisl_text.php (дата звернення: 26.10.2019).
4. Топоров В.Н. Числовой код в заговорах (По материалам сборника Л.Н. Майкова «Великорусские заклинания»). *Заговорный текст. Генезис и структура*. Москва: Индрик, 2005. С. 194—246.
5. Валенцова М.М. Первый в славянской традиционной культуре *Признаковое пространство культуры*. Москва: Индрик, 2002. С. 192—208.
6. Седакова И.А. Семантика и символика *второго* у болгар (с некоторыми славянскими параллелями). *Признаковое пространство культуры*. Москва: Индрик, 2002. С. 209—224.
7. Бессонов И.А. Числовые моделирующие системы в мифоритуальных практиках, фольклорных и литературных текстах. URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/Bessonov04.htm> (дата звернення: 26.10.2019).
8. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*: в 4 т. Москва: Прогресс, 1986—1987. Т. 2 (Е — Муж). 1986. 672 с.
9. Ефремова Т.Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*: в 2 т. Москва: Русский язык. Т. 1 (А—О). 2000. 1210 с.; Т. 2: (П—Я). 2000. 1084 с. URL: http://slovoonline.ru/slovar_efremova/ (дата звернення: 26.10.2019).
10. Чубинський П.П. *Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського*: в 2 т. Київ: Мистецтво, 1995. Т. 1. 224 с.: іл.
11. Усов В.Н. О специфике философской рефлексии. *Вестник Южно-Уральского государственного университета 10 (269)*. Серия «Социально-гуманитарные науки» Выпуск 18. 2012. С. 195—199.
12. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Потебня А.А. *Слово и миф*. Москва: Правда, 1989. С. 285—378.
13. Темченко А.І. *Традиційні мантичні практики: архаїка знакової системи*. Черкаси: Інтраліга ТОВ. 2015. 112 с.
14. *Полесские заговоры* (в записях 1970—1990-х гг.). Москва: Индрик, 2003. 752 с.
15. Claude Lévi-Strauss *Myth and Meaning* London and New York s. 11. URL: http://historiaocharkeologi.com/kanada/myth_and_meaning.pdf (дата звернення: 26.10.2019).
16. Темченко А. Семантика рахування: концепт «перший» у міфологічних уявленнях українців (на матеріалі за-

- мовлянь). *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. Черкаси. 2014. № 29 (322). С. 29—33.
17. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*: в 4 т. Москва: Прогресс, 1986—1987. Т. 3 (Муза—Сят). 1987. С. 432.
 18. Крысин Л.П. Резать. Толково-комбинаторный словарь русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики. *Wiener Slawistischer Almanach*. Sonderbdnd 14. Wien, 1984. С. 700—716.
 19. Єрмоленко С. За один раз і не розкажеш про раз! URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/mix/61-12-65-26.pdf> (дата звернення: 09.11.2019).
 20. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И.И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893—1903. Т. 1. 1993. 1420 [49] с.
 21. Стороженко Н.В. «Малорусские суеверия, кои мало, кто верил, собранные 1776 года» (рукопись А.И. Чепы). *Киевская старина*. 1892. Т. XXXVI. Кн. 1. С. 119—130.
 22. Нестеровский П. Материалы по этнографии бессарабских русинов. *Киевская старина*. 1905. Т. ХСІ. С. 73—125.
 23. *Українські замовляння*. Київ: Дніпро, 1993. 309 с.
 24. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я.П. Новицьким, П.С. Єфименком, В.П. Милорадовичем). *Українські чари*. Київ: Либідь, 1992. С. 32—95.
 25. Корнієнко Г. Замовляння. *Родовід*. 1991. № 2. С. 8—13.
 26. *Таємна сила слова (заговори, замовляння, заклинання)*. Київ: Т-во «Знання» України, 1992. 32 с.
 27. *Великорусские заклинания*: Сб. Л.Н. Майкова. Санкт-Петербург: Изд-во Европ. Дома, 1994. 215 с.
 28. Сумцов Н. Понедилкование. *Энциклопедический словарь*. Под ред. профессора И.Б. Андреевского. Санкт-Петербург: Акционерное издательское общество Ф.А. Брокгауз — И.А. Эфрон, 1898. Т. 48 (Полярные сияния — Прая). С. 526—527.
 29. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И.И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893—1903. Т. 2. 1895. 1803 с.
 30. Лебедев А. О борьбе духовных властей в бывшей епархии Белгородской с суевериями. *Киевская старина*. 1890. Т. XXVIII. Январь. С. 1—21.
 31. Гальковский Н.М. *Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси*: в 2-х т. Москва: Индик, 2000. Т. 1. 376 с.
 32. Сумаруков Г.В. Кто есть кто в «Слове о полку Игореве». Москва: Издательство Московского университета, 1983. 142 с.
 33. Шевченко Л. Звичаї, пов'язані з закладами будівлі. *Первісне господарство та його пережитки на Україні (ПГПУ)*. 1928. № 1—2. С. 87—95.
 34. Ковальков О.Л. Система трудових заборон у традиційних часових уявленнях українців. *Український селянин*. 2004. № 8. С. 86—90.
 35. Толстая С.М. Дни. *Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т.* Москва: Международные отношения, 1999. Т. 2. С. 95—99.
 36. Чернишов М. Опыт истолкования обычая «понедилкования». *Киевская старина*. 1887. Т. XVII. Апрель. С. 763—771.

REFERENCES

- Bohdanov, K.A. Counting as text in folklore. *Russian folklore*. Т. XXXII. St.-Petersburg, 2004. Retrieved from: <https://www.ruthenia.ru/folklore/bogdanov3.htm> (Date of appeal: 26.07.2019) [in Russian].
- Toporov, V.N. (2004). Nostratics, glossogenetics, etymology of philosophers and poets. *Toporov V.N. Research on etymology and semantics (Vol. I). Theory and some its private applications*. Moscow: Slavic Culture Languages [in Russian].
- Toporov, V.N. Number and text. Retrieved from https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/topor/chisl_text.php (Date of appeal: 26.10.2019) [in Russian].
- Toporov, V.N. (2005). Numeric code in spells (Based on the materials of the collection of L.N. Maykov «Great Russian spells»). *Spell text. Genesis and structure (P. 194—246)*. Moscow: Indrik [in Russian].
- Valentsova, M.M. (2002). The first in the Slavic traditional culture. *Indicative space of the culture (P. 192—208)*. Moscow: Indrik [in Russian].
- Sedakova, I.A. (2002). Semantics and symbolism of the second among the Bulgarians (with some Slavic parallels). *Indicative space of the culture (P. 209—224)*. Moscow: Indrik [in Russian].
- Bessonov, I.A. Numerical modelling systems in mythological and ritual practices, folklore and literary texts. Retrieved from: <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/Bessonov04.htm> (Date of appeal 26.10.2019) [in Russian].
- Fasmer, M. (1986). The etymological dictionary of the Russian language: in 4 v. (Vol. 2 (E—Муж). Moscow: Progress [in Russian].
- Efremova, T.F. (2000). *New Dictionary of the Russian Language*. Interpretive: 2 t. Moscow: the Russian Language (Vol. 1: (А—О); Vol. 2: (П—Я). Retrieved from: http://slovoonline.ru/slovar_efremova/ (Date of appeal 26.10.2019) [in Russian].
- Chubynsky, P.P. (1995). Wisdom of the Centuries. Ukrainian folklore in Pavlo Chubynsky's creative heritage: in 2 v. (Vol. 1). Kyiv: Art [in Ukrainian].
- Usov, V.N. (2012). On the specifics of philosophical reflection. *Herald of South Ural State University 10 (269)*. Series «Social and Humanities» (Issue 18, pp. 195—199) [in Russian].

- Potebnya, A.A. (1989). On some symbols in Slavic folk poetry. In *Potebnya A.A. The Word and the Myth* (Рр. 285—378). Moscow: Pravda Publishing House [in Russian].
- Temchenko, A. (2015). Traditional mantic practices: archaic character of the symbolic system. Cherkasy: Intraliga TOR [in Ukrainian].
- Agapkina, T.A., Levkiyevskaya, E.E., & Toporkov, A.L. (Eds.). (2003). Polesye conspiracies (in the records of 1970—1990-ies). Moscow: Indrik [in Russian].
- Claude Levi-Strauss *Myth and Meaning*. London and New York (P. 11). Retrieved from: http://historiaocharkeologi.com/kanada/myth_and_meaning.pdf (Date of appeal 26.10.2019).
- Temchenko, A. (2014). Semantics of counting: The concept of «first» in the mythological representations of Ukrainians (on the material of charms). *Visnyk of Cherkassy University. «Historical Sciences» series*, 29 (322), 29—33. Cherkasy [in Ukrainian].
- Fasmer, M. (1987). *The etymological dictionary of the Russian language*: in 4 v. (Vol. 3). Moscow: Progress [in Russian].
- Krysin, L.P. (1984). The interpretive-combinatory dictionary of the Russian language. *Experiences of semantic-syntactical description of Russian vocabulary. Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 14* (Рр. 700—716). Wien [in Russian].
- Yermolenko, S. For one time you would not tell about one! Retrieved from: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/mix/61-12-65-26.pdf> (Date of appeal 09.11.2019) [in Ukrainian].
- Sreznevsky, I.I. (Ed.). (1993). Materials for the Dictionary of the Old Russian language on written monuments. Edition of the Department of the Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences: in 3 v. (Vol. 1). St. Petersburg: Printing House of the Imperial Academy of Sciences, 1893—1903 [in Russian].
- Storozhenko, N.V. (1892). «Malorussian superstitions, which few who believed, collected in 1776» (the manuscript of A.I. Chepa). *Kiev's old days* (Vol. XXXVI, b. 1, pp. 119—130) [in Russian].
- Nesterovsky, P. (1905). Materials on the ethnography of the Bessarabian Rusins. *Kiev's old days* (Vol. XCI, pp. 73—125) [in Russian].
- Ukrainian deputy*. (1993). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Talanchuk, O.M. (Ed.). (1992). Recipes of folk medicine, ordering from illness. *Ukrainian charm* (Рр. 32—95). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Korniyenko, G. (1991). Ordering. *Pedigree*, 2, 8—13 [in Ukrainian].
- Secret power of words (charms, spells)*, 2. (1992). Kyiv: Company «Znannya» of Ukraine. [in Ukrainian].
- Maikov, L.N. (Ed.). (1994). *Great Russian Spells*. St. Petersburg: European House Publishing [in Russian].
- Sumtsov, N., & Andreevsky, I.B. (Ed.). (1898). Monday. *Encyclopedic dictionary* (Vol. 48, pp. 526—527). St. Petersburg: Publishing Company F.A. Brockhaus — A Efron [in Russian].
- Sreznevsky, I.I. (Ed.). (1895). Materials for the Dictionary of the Old Russian language on written monuments. Edition of the Department of the Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences: in 3 v. (Vol. 2). St. Petersburg: Printing House of the Imperial Academy of Sciences, 1893—1903 [in Russian].
- Lebedev, A. (1890, january). On the struggle of the spiritual authorities in the former Belgorod diocese with superstitions. *Kiev's old days* (Vol. XXVIII, pp. 1—21) [in Russian].
- Galkovskiy, N.M. (2000). *The struggle of Christianity with the remnants of paganism in ancient Rus*: in 2 v. (Vol. 1). Moscow: Indrik [in Russian].
- Sumarukov, G.V. (1983). Who's Who in «The Word of Igor's Regiment». Moscow: Moscow University Publishing House [in Russian].
- Shevchenko, L. (1928). Customs associated with the mortgage of the building. *The primary farm and its remnants in Ukraine (PGPU)*, 1—2, 87—95 [in Ukrainian].
- Kovalkov, O.L. (2004). System of labor prohibitions in traditional time ideas of Ukrainians. *Ukrainian peasant*, 8, 86—90 [in Ukrainian].
- Tolstaya, S.M. (1999). Days. *Slavic Antiquities: Ethnolinguistic Dictionary*: in 5 v. (Vol. 2, pp. 95—99). Moscow: International Relations [in Russian].
- Chernyshov, M. (1887, april). Experience of interpreting the custom of «monday». *Kiev's old days* (Vol. XVII, pp. 763—771) [in Russian].